

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК THE UKRAINIAN HISTORIAN
ЖУРНАЛ JOURNAL OF
УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО THE UKRAINIAN HISTORICAL
ТОВАРИСТВА ASSOCIATION

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР — EDITOR in CHIEF

Любомир Р. Винар — Lubomyr R. Wynar
Kent State University

СПІВРЕДАКТОРИ — CO-EDITORS

Михайло Браїчевський — Mychailo Brajchevs'kyi
Українське Історичне Товариство — Ukrainian Historical Association

Микола Ковальський — Mykola Koval's'kyi
Національний університет — National University
“Острозька Академія” — “Ostroh Academy”

ЗАСТУПНИКИ РЕДАКТОРА — ASSOCIATE EDITORS

Алла Атаманенко — Alla Atamanenko
Національний університет — National University
“Острозька Академія” — “Ostroh Academy”

Олександр Сидоренко — Alexander Sydorenko
Арканзаський державний університет — Arkansas State University

Ігор Гирич — Ihor Hurych
Українське Історичне Товариство — Ukrainian Historical Association

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ — EDITORIAL BOARD

Олександр Баран, УВАН у Канаді, Вінніпег • *Ася Гумецька*, Мічигенський університет, Анн Арбор • *Олександр Домбровський*, УВАН у США, Нью Йорк • *Аркадій Жуковський*, НТШ в Європі, Париж • *Леонід Зашкільняк*, Львівський національний університет • *Ярослав Ісаєвич*, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львів • *Ігор Камінецький*, Центральний Мічигенський університет, Мт. Плезант • *Стефан Козак*, Варшавський університет, Варшава • *Олег Купчинський*, НТШ у Львові • *Юрій Макар*, Чернівецький національний університет, Чернівці • *Теодор Мацьків*, Акронський університет, Акрон • *Юрій Мицик*, Києво-Могилянська Академія, Київ • *Володимир Сергійчук*, Київський державний університет, Київ • *Андрій Сороковський*, УТТ, Кембрідж • *Ігор Стебельський*, Вінзорський університет, Вінзор • *Валерій Степанков*, Кам'янець-Подільський державний університет, Кам'янець-Подільський

Мовні редактори: Ася Гумецька, Наталія Пазуняк
Українське Історичне Товариство

Copyright © by Ukrainian Historical Association

Передруки і переклади матеріалів дозволені за згодою Головного Редактора

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК

ЖУРНАЛ ІСТОРИЇ І УКРАЇНОЗНАВСТВА

1-4 (148-151) Рік XXXVIII

Під загальною редакцією
ЛЮБОМИРА ВИНАРА

2001

НЬЮ-ЙОРК — КИЇВ — ЛЬВІВ — ТОРОНТО — ПАРИЖ

матеріалів з питань історії Великої Волині переважають дослідження, що стосуються періоду XVI-XIX ст. Адже відомо, що від 1840-х років і до початку XX ст. в Україні були виявлені, критично опрацьовані й видані численні археографічні джерела, що стосувалися історії Волині. Дослідники писали про цей край на підставі документів, віднайдених у міських (магістратських) чи церковних архівах, приватних колекціях, рукописних фондах бібліотек. Такі публікації висвітлювали переважно питання суспільно-політичного життя регіону, насамперед, діяльність релігійних осередків різних напрямів та міжконфесійну боротьбу, ставлення прошарків українського суспільства до політики Речі Посполитої, народні рухи та ін. Значна увага приділялася показу діяльності визначних культурно-освітніх діячів, політиків і меценатів з історії середньовічної України, насамперед тих, які були відомі як послідовні захисники православної віри. Такі публікації були насичені новим фактологічним матеріалом, давали нерідко конкретне уявлення про життєвий і творчий шлях особи. Однак їм не завжди були притаманні аналіз суспільного середовища, у якому формувався історичний діяч, показ його світогляду, переконань, причин тих чи інших вчинків.

Автори публікацій у часописі систематично порушували питання про необхідність дослідження пам'яток старовини; турбувалися про збереження національної документальної спадщини, привертаючи увагу до документів, рукописних книг та стародруків, що зберігалися у приватних колекціях, родинних архівах, бібліотеках, церквах та монастирях.

Більшість історичних досліджень в "Киевской Старине" носять науковий аналітичний характер, хоча й не позбавлені певних ідеологічних впливів. Адже російський царизм ставив перед тодішніми вітчизняними істориками, членами наукових і громадських товариств завдання довести одвічну приналежність Великої Волині до Російської імперії. Однак автори матеріалів не завжди дотримувалися визначеної самодержавством офіційної доктрини, а в окремих публікаціях навіть чітко простежуються мотиви самобутності історичного розвитку Волині.

У часописі велася спеціальна рубрика, присвячена Волині, вміщувалися рецензії на всі основні видання з історії краю, що з'являлися у той час, розповідалося про діяльність волинських краєзнавчих товариств, музеїв, подавалися матеріали про визначних дослідників минувшини регіону, краєзнавців-аматорів. З огляду на усе викладене значення "Киевской Старини" як вагомого наукового осередку дослідження волинської землі важко переоцінити. Знайомство з волинезнавчими публікаціями часопису збагачує кожного, кому не байдужа історія і доля України, цікавим, часто невідомим фактичним матеріалом, дозволяє гідно оцінити ґрунтовний доробок відомих українських вчених і місцевих краєзнавців у справу вивчення історії Великої Волині, є неодмінною умовою подальшого наукового поступу на цьому шляху.

НАУКОВІ УСТАНОВИ

АЛЛА АТАМАНЕНКО

Українське Історичне Товариство

Острого, Україна

ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ВІЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК ПРО НАУКОВІ УСТАНОВИ

Друга Світова війна для багатьох українських науковців стала тим Рубіконом, який обумовив неможливість подальшого перебування на теренах советської України. Опинившись на чужині, українські вчені навіть у складних обставинах таборового життя не припиняли наукової праці, вважаючи, що їхнім головним завданням стало донесення правди про Україну вільному світові, продовження наукових досліджень, подальший розвиток науки. Дивлячись у майбутнє, враховуючи особливості ситуації, що склалася, вони прагнули використати всі можливості для наукової праці. Допомогти в цьому процесі мали наукові інституції, які б об'єднували наукові сили, сприяли дослідженням окремих науковців. Саме такою установою, що в своїй діяльності спробувала поєднати розпорошені війною українські наукові сили, стала Українська Вільна Академія Наук, яку було створено у 1945 році в Німеччині.

Ідея створення Української Академії Наук, діяльність якої була б продовженням діяльності ВУАН і об'єднувала українських дослідників, виникла тоді, коли більшість вчених вже опинилися в еміграції і зіткнулися з проблемою консолідації наукових сил при їх загальній розпорошеності як в різних країнах, так і межах однієї із них. За статистичними даними в 1946 р. на території Німеччини та Австрії знаходилося 206 тис. 871 чол.¹, які проживали як у таборах для переміщених осіб, так і окремо. Відносно велика кількість цих людей були представниками інтелігенції, частина з них – вченими різних спеціальностей, які прагнули продовжувати працювати науково. Умови наукової праці в цей час, зрозуміло, значно ускладнювалися цілою низкою чинників, таких, як втрата бібліотек і архівів, складнощі

¹ Василь Мудрий. "Нова українська еміграція та організація таборового життя". *Сьогоднішнє й минуле. Вісник українознавства. Видас НТШ Рік III. Нова серія. 1948.* Мюнхен-Нью-Йорк: Час, 1948, стор.9.

організації побуту, матеріальні проблеми, невизначене майбуття тощо. Найбільша кількість українських таборів з організованим українським життям знаходилася в американській окупаційній зоні в Німеччині – в Мюнхені, Авгсбурзі, Ашаффенбурзі, Регензбурзі, Міттенвальді, Ульмі, Штудгарті, Берхтесгадені тощо. З метою самопомоги в організації життя в чужій країні 1 листопада 1945 р. на з'їзді української еміграції було створено Центральне Представництво Української Еміграції в Німеччині (ЦПУЕН) з осідком у Авгсбурзі (перший голова – Василь Мудрий).

Потреба у створенні консолідуючих наукових установ обумовила відновлення і продовження діяльності тих, що існували до Другої світової війни. Але процес об'єднання всіх науковців у рамках “старих” наукових установ був доволі складним, що призвело до реалізації ідеї створити Українську Вільну Академію Наук, яка б об'єднала всі наукові сили. В листопаді 1945 року в Авгсбурзі нарада 12 українських вчених (це були дійсні члени різних наукових товариств – Наукового Товариства ім. Шевченка, Празького Історично-Філологічного товариства, наукових українських установ та музеїв – Д. Дорошенко, Л. Білецький, П. Курінний, В. Міяковський, В. Державин, В. Петров, Л. Чикаленко, В. Шаян, В. Щербаківський, В. Чапленко, а також, можливо, О. Повстенко та Д. Горняткевич)², прийняла рішення про її створення³.

Розуміючи важливість процесів, які в той час відбувались, дослідники вважали необхідним, з одного боку, зберегти джерела до їх пізнішого вивчення, з іншого – мати видання, які допомагали б консолідувати наукові сили. Крім того, Культурно-Освітній Відділ Центрального Представництва Української Еміграції в Авгсбурзі (очолений Д. Дорошенком), який підтримував УВАН фінансово, мусів мати й огляд її діяльності. До видань, на які покладалося розв'язання цього завдання, належить і серія “Літопис Української Вільної Академії Наук”, який почали друкувати у Німеччині в липні 1946 року циклостилем (мімеографія) накладом кожного числа у 100 примірників. В Європі було видано 8 чисел “Літопису УВАН”⁴, після чого з числа 10 видання було продовжене в Канаді⁵.

² Марко Антонович. “50-річчя Української Вільної Академії Наук”, *Науковий збірник (1945-1950-1995)*. Ред. М. Антонович. Т.IV. Нью-Йорк: УВАН у США, 1999. стор.10.

³ Лев Чикаленко. “Об'єднання наукової роботи”. *Бюлетень Української Вільної Академії Наук*, ч.1 від 20 січня 1946 р., стор.3.

⁴ Володимир Безушко, Ярослав Рудницький. *Видання УВАН у першому десятилітті. 1945-1955*. Вінніпег: Накладом Української Вільної Академії Наук, 1955. стор.12; Світляна Чолган. “Українська Вільна Академія Наук у США: Матеріали до бібліографії”. *Вісті УВАН*, ч.2. Ред. Олександр Домбровський. Нью-Йорк, 2000. стор.323-324.

⁵ Всього вийшло 13 чисел *Літопису* (Володимир Безушко, Ярослав Рудниць-

Велику роль у підготовці “Літопису” відіграв видатний український архівіст, літературознавець Володимир Варлаамович Міяковський, засновник архіву і бібліотеки УВАН, підготовчі манускрипти якого до “Літопису УВАН” зберігаються і сьогодні в архіві Академії.

Перший “Літопис” було видано у липні 1946 р. в Авгсбурзі (Сомме-Казерне). У ньому висвітлювалась діяльність УВАН за перше півріччя її існування, а також було подано “Положення про Українську Вільну Академію Наук”, затверджене 25 квітня 1946 р. на спільному зібранні Керівних Членів груп УВАН. Наступні числа містили звіти про діяльність, інформацію про окремі наукові групи, конференції, ними проведені, списки доповідей, що прозвучали за цей час, і списки видань УВАН, фінансові звіти тощо.

Одним із найважливіших за змістом було четверте число “Літопису УВАН”⁶, в якому вміщено огляд діяльності наукових установ, що існували на еміграції у 1945–1946 роках. Спроби робити подібний огляд робилися і пізніше в інших виданнях⁷, але цей був перший, зроблений тоді, коли названі українські наукові установи діяли і через те є одним із важливих джерел до вивчення їх історії. Установи, діяльність яких була узагальнена – це Українська Вільна Академія Наук⁸, Наукове Товариство в Мюнхені⁹, Науковий Сектор Українського Технічно-Господарського Інституту¹⁰, Український Вільний Університет¹¹, Український Католицький Академічний Сеньйорат ім. Митрополита Андрія Шептицького¹², Богословсько-Педагогічна

кій. *Видання УВАН у першому десятилітті...*, стор. 12).

⁶ Наукові установи на еміграції в 1945 – 1946 роках. Березень 1947: Видання Центрального Представництва Української Еміграції в Німеччині. Відділ Освіти і Культури. (Українська Вільна Академія Наук. Серія: Літопис УВАН. Число 4).

⁷ Володимир Кубійович. “Сучасні проблеми української науки”. *Сьогодні і минуле. Вісник українознавства. Рік III. Нова серія 1948. I*. Мюнхен–Нью-Йорк: НТШ, 1948. стор. 5-17; “Огляди: Наукове Товариство ім. Шевченка. Українське Наукове Товариство. Українська Вільна Академія Наук (1945 – 1947). Об'єднання українських письменників МУР”. *Сьогодні і минуле...*, стор. 89-99. Любомир Виняр. “Сучасний стан української вільної історичної науки”. *Календар “Нового шляху” на 1967 рік*. Вінніпег, 1967. стор.119-138; Lubomyr R. Wynar. *Ukrainian Scholarship in Exile: The DP Period, 1945 – 1952*. Kent: Ohio, 1989 та ін.

⁸ Створено 1945 р. в Німеччині, з 1948 р. розпочався процес створення Академії у Канаді, у 1950 р. було створено УВАН у США. Першим президентом був проф. Дмитро Дорошенко.

⁹ Створено за зразком НТШ у жовтні 1945 р. Першим президентом був Вадим Щербаківський.

¹⁰ Український Господарський Інститут (УТГІ) було засновано у травні 1922 р. як Українську Господарську Академію в Чехо-Словацькій Республіці в Подєбрадах, у 30-х роках перейменовано, а у 1945 р. перенесено до Мюнхену і Регенсбургу. Науковий Сектор у цей час очолював проф. Борис Іванічків.

¹¹ Створено у 1921 р. в Празі, від 1945 р. продовжено працю в Мюнхені.

¹² Розпочав роботу 1945 р. Керівниками були о. Микола Вояковський, о. Василь Лаба.

академія УАПЦ¹³, Греко-Католицька Духовна Семінарія¹⁴, Український Суходолів Інститут¹⁵, Український Морський Інститут¹⁶, Український Океанічний Інститут¹⁷, Науково-дослідчий Інститут Української Мартирології¹⁸, Українське Історично-Філологічне Товариство в Празі¹⁹ тощо. Зрозуміло, що діяльність кожної з них була висвітлена в різній мірі, часом досить стисло, що пов'язане з низкою причин, одна з основних – складнощі повоєнного часу. Крім того, в цьому числі “Літопису УВАН” вміщено інформацію про перші проєкти організації наукового життя на еміграції, яка розкриває складнощі процесу повоєнного становлення української науки, ілюструє процеси, що відбувалися в цей час. Нижче друкуємо без змін ч. 4 “Літопису УВАН”.

НАУКОВІ УСТАНОВИ НА ЕМІГРАЦІЇ В 1945-46 РОКАХ

ОРГАНІЗАЦІЯ НАУКИ НА ЕМІГРАЦІЇ

І. Перші проєкти

Українські науковці, ще не передбачаючи поселень нової еміграції в Німеччині, складали проєкти організації науки в нових умовах. Можна відзначити принаймні три групи різних проєктів, які відповідають певним науковим осередкам, що, зберігаючи традиції своїх еміграційних наукових установ, робили спробу пристосувати їх до нових обставин.

Першим хронологічно і найбільш розвиненим був проєкт групи учених Українського Технічно-Господарського Інституту (УТГІ). Ще 21-22 червня 1945 року в Плятлінгу, цебто через півтора місяця після капітуляції Німеччини, група українських учених накреслила широкий

¹³ Відкриття відбулося у листопаді 1946 року в Мюнхені. Більшість викладачів і студентів склали професори і студенти колишньої Духовної Академії та Варшавського Православного Богословського факультету.

¹⁴ Діяльність розпочато у 1946 р. у замку Гіршберг коло Вайльгайму.

¹⁵ Промотором заснування у 1939 р. був відомий український бібліолог інж. Лев Биковський. Діяльність було відновлено у 1946 р. під керівництвом д-р Т. Олексіюка.

¹⁶ Засновано у 1940 р. у Варшаві, 1946 р. діяльність відновлено у Майнц-Кастелі, промотори – інж. Лев Биковський та директор Інституту професор Михайло Міллер.

¹⁷ Засновано у 1938 р. Відновлено працю 1946 р. під керівництвом Лева Биковського.

¹⁸ Засновано у серпні 1946 р. з ініціативи Ліги українських Політичних В'язнів у Мюнхені з метою дослідження і збереження анналів національно-визвольної боротьби українського народу.

¹⁹ Засноване у 1923 р., до 1945 р. діяло під керівництвом проф. Дмитра Антоновича.

проєкт культурно-освітньої праці в умовах нової еміграції, в тому числі і проєкт організації наукового об'єднання.

Масмо на увазі три записки:

1) Проф. Бориса Іваницького²⁰: Культурно-освітні завдання в колі загальних завдань праці сучасної української еміграції;

2) Проф. Андрія Яковлева²¹: Організації завдання Українського Академічного Комітету за кордоном та

3) Інж. Григорія Денисенка: Організаційні засади й завдання української еміграції в Німеччині під англо-американським управлінням.

Перша записка вважала належним до загальних завдань життя і праці сучасної української еміграції в Європі організацію цієї еміграції як цілості з метою, по унормуванню правового положення еміграції, забезпечити фізичне існування, національно-культурні потреби, виховання й освіту молодих генерацій та використання всіх можливостей пізнання й зближення з англійським та американським світом. В світлі цих завдань виникала й потреба організації науки. Проєкт проф. Б. Іваницького ставив на перше місце створення Української Наукової Ради (Української Академії), що мала б розробити загальний план наукової і шкільної праці, організувати і контролювати її. За основу в створенні цієї інституції клався наявний на той час склад українських професорів високих шкіл як українських, так і чужих.

Друге з черги завдання в галузі науки полягало в створенні бібліотеки наукової, технічної і мистецької літератури в обсязі на перший час проблем і характеристики англійських та американських відносин, в англійській та інших мовах. Окремо передбачалося утворення Українського Музею (чи сталої вистави) етнографічного й мистецького змісту. Далі йшла організація праці науковців та підготовлення наукових сил, в формі чинности Українського Технічно-Господарського Інституту позаочного навчання. Нарешті, низка заходів передбачала наукове зближення українців з англо-американцями шляхом організації наукових товариств українсько-американського, українсько-англійського для студій американської та англійської науки і техніки, а також для популяризації українознавства; спеціальна секція передбачала працю в галузі канадознавства.

Увесь проєкт в цілому конкретно ставив усі проблеми культурного життя еміграції: фахове навчання, передшкільне виховання, пропагандивні завдання за допомогою театру, капели та спеціальних

²⁰ Іваницький Борис (1878 - 1953), відомий український інженер-лісознавець, суспільно-політичний діяч, проф. Української Господарської Академії у Подєбрадах і УТГІ.

²¹ Яковлів Андрій (1872 - 1955), відомий історик права, суспільно-політичний діяч. З 1923 р. перебував на еміграції. Ректор Українського Наукового Інституту у Варшаві (1939 - 1940), доцент, професор та ректор (1945) УВУ.

видань, преса, фахові об'єднання тощо.

Проект проф. А. Яковлева вважав за необхідне відтворити Український Академічний Комітет для народної культурно-наукової співпраці при Лізі Націй, що був заснований у Празі і припинив свою діяльність р. 1938. Членами УАК були Український Вільний Університет, Спілка професорів Укр. Господарської Академії та Укр. Технічно-Господарського Інституту, Укр. Науковий Інститут в Берліні²², Музей Визвольної Боротьби та інші установи, члени яких опинилися в більшості на новій еміграції в Німеччині.

Завдання відновленого УАК'у в проекті проф. А. Яковлева накреслені так: 1. представництво укр. науки та культури на міжнародньому форумі; 2. ознайомлення чужинців зі здобутками укр. науки і культури; 3. студювання і доповіді в питаннях загального значення, що стосується до відновлення чинності української еміграції за кордоном в науковій та культурно-освітній області; допомога українським національним комітетам та іншим еміграційним організаціям порадами у відповідних справах; 4. здобуття матеріальних фондів для здійснення завдань УАК.

Нарешті проект інж. Гр. Денисенка мав на увазі ширші завдання організації та упорядкування еміграційного життя. В точці б цей проект мав на увазі організацію культурно-національної праці та фізичного виховання і сприяння постанню і розвитку чинности наукових та освітніх укр. еміграційних установ... В спеціально науковій сфері малося на увазі лише перевести докладний облік наукових сил та заангажувати досвідчених осіб до розроблення спеціальних проектів по окремих ділянках наукової роботи серед української еміграції. Таким чином, проект інж. Гр. Денисенка ніяких конкретних заходів не пропонував.

Цим вичерпується зміст перших проектів розгортання і об'єднання наукової роботи на еміграції.

В наслідок цих проектів виник Укр. Технічно-Господарський Інститут в Регенсбурзі без тенденції ширшої консолідації наукових сил.

II. Проект Мазепино-Могилянської Академії Наук

Проект цей висунутий був другим з черги десь в кінці 1945 року, від імени Мазепино-Могилянської Академії Наук²³; ставив він проблеми широко і життєво, як показує вже самий наголовок проєкта, написаного у формі доповідної записки: "Сучасні проблеми української

²² Науковий Інститут у Берліні (1926 – 1945) був заснований як "українсько-німецька установа" з метою поширення відомостей про Україну серед німецького наукового світу та запозичення здобутків європейської науки.

²³ Утворено в кінці 1930-х років у Варшаві під керівництвом проф. Романа Смалє-Стоцького (голова) та проф. Андрія Яковліва (генеральний секретар).

науки". Свої тези записка ця обґрунтовувала історично (розділ "Стан української науки перед вибухом війни", "Українська наука в часі другої світової війни"). Завдання науки на еміграції перш за все в пляні суто громадських завдань: наука має в'язати українську еміграцію з українським минулим і сьогочасним, вона має ставити перед свідомість народу низку завдань, допомагати йому їх вирішити, вона має говорити світові про Україну й українців і здобувати приятелів для нашої справи. Українська наука може сповнити ті трудні, але почесні завдання, якщо наші учені будуть їх свідомі, якщо вже тепер розроблять пляні своєї діяльності на нових землях, якщо вже тепер почнуть діяти, якщо підуть зі своїм людом як зорганізована група, що знає своє призначення і сповнятиме його".

Проаналізувавши розвиток української науки за останні роки, автор доповідної записки проф. д-р В. Кубійович²⁴ ставить в цій галузі такі організаційні і суто наукові завдання: 1) зберегти при житті обі Високі Школи, а саме Український Вільний Університет і Господарську Академію; 2) при допомозі Асоціації Українських учених у Німеччині налагодити між розпорощеними українськими вченими організаційний зв'язок; 3) плянувати, в якій формі і де має скупитися в будучині український науковий світ; 4) вести творчу наукову працю. Зокрема автор цього проєкту ставить дві актуальних проблеми перед еміграційним науковим світом: перша проблема – української еміграції а) історичні і географічні характеристики стану і теренів еміграції до заоканських країв та до країн Європи, а також б) висвітлення головних рис нашої еміграційної маси; в) вивчення взаємовідносин з сусідніми націями; г) інформація чужинців з обсягу історії, географії і культури України; д) збирання матеріалів до української історії останніх років; е) студії над проблематикою українського світогляду, нарешті, ж, студії над країною і людиною нашої другої батьківщини після розселення української людности по нових країнах.

Друга проблема – навчання і студентства, уможливлення студій для української молоді.

Крім цих двох проблем внутрішньо-українського значення, записка висуває ще кілька спеціальних проблем, що мають значення для західного світу і можуть бути розв'язані в першій мірі українськими вченими.

Одна з цих спеціальних проблем – це представити Заходові на прикладі України дійсне обличчя большевизму і вказати небезпеку, яка йому грозить, а яку він ще мало розуміє.

²⁴ Кубійович Володимир (1900 – 1985), видатний суспільно-політичний діяч і вчений. Доцент Краківського університету (1928 – 1939), від 1940 р. – професор УВУ. Був головою Українського Центрального Комітету під час німецької окупації. З 1945 р. перебував на еміграції. Генеральний секретар НТШ у Європі (1947 – 1951), з 1952 р. – голова НТШ. Головний редактор "Енциклопедії Українознавства".

Тут намічаються теми: голод, примусова колективізація села, репресії і життя під терором, життя на засланні і в концлагерях; життя в сколективізованому українському селі, життя українського робітника, наука в підсовєтській Україні тощо, життя школи в совєтській дійсності, проблема молоді, церковного і релігійного життя. Опрацювання всіх цих тем можливо на матеріалі сучасної української еміграції, шляхом відповідних квестіонарів. Збирання цих матеріалів було започатковано під егідою Мазепино-Могилянської Академії Наук і позитивні наслідки цієї праці дали б можливість українській науці піти на дальшу еміграцію з цінними матеріалами для дальшої наукової праці.

Переходячи до організаційних форм, записка намічає два роди наукових установ: 1. Академія Наук і 2. Високі Школи. Академія Наук мислиться в формі відновлення діяльності Мазепино-Могилянської Академії Наук, а завдання їй ставляться такі: згуртувати українські наукові сили, керувати науковою роботою, вести дослід з галузей українознавства, публікувати наукові твори, репрезентувати українську науку на зовні.

Заключна частина записки, найбільш докладно розвинена, говорить про український науковий осередок в Канаді, де центром наукового життя має стати Мазепино-Могилянська Академія Наук. Праця Академії, за запискою, буде ведена в секціях, які гуртуватимуть українських науковців цілого еміграційного світу по одиноких ділянках наукових дисциплін, переводитимуть наукові конференції й публікуватимуть праці своїх членів. Для спеціальних проблем будуть створені окремі комісії і кабінети.

До наукової тематики записка подає детально накреслений конкретний план. Наводимо його тут: 1) випрацювання наукового, але доступного для інтелігентного загалу підручника про Україну – “Україна – край і люди” – призначеного для англо-сакського світу; 2) синтетичні підручники на академічному рівні з різних ділянок українознавства, як історії, географії, культури, економіки України тощо, в українській і англійській мовах; 3) студії над більшовизмом, зокрема над життям в підсовєтській Україні; 4) праці над українським світоглядом; 5) праці про українську еміграцію взагалі, зокрема про українців у Канаді. Ця остання тема висвітлюється докладно з різних боків у записці проф. В. Кубійовича. Також докладно представлено план публікації: 1) науковий журнал українознавства в українській і англійській мовах; 2) постійний статистичний річник всього українського світу також в обох мовах; 3) неперіодичні наукові записки поодиноких секцій Академії і наукові праці; 4) підручник українознавства в англійській мові; 5) науково-популярна книга в українській і англійській мовах: “Українці в Канаді”, як вислід студій над канадійськими українцями і подібні опрацювання про українців в інших країнах обох Америк; 6) популярні книжечки для широкого

загалу про країни, в яких житимуть українські емігранти; 7) передрук найціннішої української гарної і наукової та політичної літератури, яка мусить заступити втрачені бібліотеки.

Проблема створення Наукової бібліотеки так само порушена в записці.

Переходячи до практичного розв'язання питання організації науки на еміграції, записка накреслює таку чергу діяння: Проект організації науки повинен бути продискутований відповідними чинниками нашої заокеанської еміграції. На випадок засадничої згоди, дватри учених з європейської еміграції дістають запрошення до Канади і там по переведенні низки конференцій з українськими і канадійськими установами закладають перші підвалини під будівлю українського всесвітнього осередку в Канаді. На першому етапі Академія Наук складатиметься з двох клітин: 1) Інституту національних дослідів з актуальною проблематикою української науки та 2) Українсько-Канадійського Інституту з проблематикою канадійської української еміграції та всієї української еміграції взагалі.

В плані цього проекту проф. В. Кубійович з групою вчених розпочав відповідну працю і порушив справи організації науки представниками української науки в Америці.

III. Проект Української Вільної Академії Наук

Одночасно з проектом відновлення діяльності Мазепино-Могилянської Академії Наук і незалежно від нього виник проект автсбурзької групи вчених, який – єдиний з усіх проектів – перетворився у життя, набрав ширшого розмаху і цілком конкретних форм організації науки на еміграції. В його основу покладено ідею вільного об'єднання всіх живих наукових сил на ґрунті творчої наукової праці. Вироблене тимчасове положення давало таку широку автономію своїм групам, що не могло бути жадних перешкод до утворення при бажанні нових осередків, які об'єднували б своїх членів на науково-дослідчій роботі і в'язались би з іншими групами в єдине ціле – Українську Вільну Академію Наук. Для утворення групи з якоюсь вужчої чи ширшої ділянки знання вимагалось лише, щоб групу творили не менше як три члени, що тепер науково працюють, а в минулому були б пов'язані з якоюсь українською науково-дослідною установою (Академія Наук, Наукові Товариства, Інститути, Музеї тощо).

Українська Вільна Академія Наук мала на меті продовжити роботу українських наукових установ і в першу чергу Всеукраїнської Академії Наук та Українських Наукових Товариств – Львівського та Київського.

Ініціативна група з науковців, колишніх членів цих установ, по затвердженні нової групи президії, мала б провадити шляхом обрання дальше гуртування наукових сил навколо себе.

Необхідність певного плянування праці як в межах групи, так і в межах цілої Академії висувала необхідність створення керівного апарату групи: керівний член, його заступник і вчений секретар групи, а для цілої Академії – Нарада Керівних Членів з Президентом УВАН на чолі.

При організації Української Вільної Академії Наук прийнято було до уваги всі складні і важні обставини, в яких мала б провадитись наукова робота: розкиданість науковців по різних таборах, відсутність бібліотек і наукових матеріалів, і тому найбільша рухливість і максимальна об'єднаність всіх творчих наукових сил за фахом і різних фахів у цілому була покладена в основу організації УВАН.

Об'єднання за фахами незалежно від місцевости, де перебуває даний учений, ставило проблему організації науки в ширших масштабах, бо припускало ще й організації місцеві, які принципово були б суто локального значення і об'єднували б науковців незалежно від фаху. Створення Української Вільної Академії Наук, як еміграційного наукового центру не закривало, таким чином, можливості вияву місцевої ініціативи в справі наукових об'єднань, навпаки при цих двох лініях об'єднання наукових сил підводився б міцний ґрунт під роботу самої Академії.

За тимчасовим положенням УВАН робота УВАН розгорталася шляхом скликання фахових конференцій. Прочитані на цих конференціях доповіді мали друкуватися у виданнях УВАН серіями відповідно до існуючих груп, при чім кожна праця, беручи до уваги технічні труднощі, мала видаватися окремо, під певним порядковим числом, а з тих окремих публікацій згодом формувалися б збірники за певними серіями.

4 червня постановою президії Центрального Представництва Української Еміграції в Німеччині – Українська Вільна Академія Наук була визнана за центр наукової роботи на еміграції. Відповідний уступ цієї постанови сформульований був так:

“Центром наукової роботи на еміграції стає, переймаючи традиції Києво-Могилянської Академії, Українська Вільна Академія Наук з осідком в Авґсбургу, що мусить об'єднати всі наукові сили по всіх зонах окупації в Німеччині”.

Це визнання вищого адміністративного органа на еміграції лише формально стверджувало те, що за короткий час фактично зробила УВАН для об'єднання наукових сил на еміграції.

Перші етапи цього об'єднання вже перейдені, перед об'єднаннями науковими силами на черзі нові етапи нового розселення й переселення за океан, які повинні пройти так само організовано з найменшими втратами для науки з найбільшим використанням за фахом всіх живих творчих наукових сил.

ЗВІТИ НАУКОВИХ УСТАНОВ І ОРГАНІЗАЦІЙ ЗА 1945-46 роки

1. Українська Вільна Академія Наук.

16 листопада 1945 року на нараді дванадцяти українських вчених прийнято було тимчасове положення про ВУАН. 5-го грудня 1945 р. закладено було першу групу перед- та ранньої історії, яка потенційно вміщала в собі зерно цілої Майбутньої Академії, бо з її складу виходили ініціатори і організатори дальших за чергою груп: історичної (проф. Д. Дорошенко²⁵), літературної (проф. Л. Білецький²⁶), мистецтвознавчої (проф. В. Січинський²⁷).

В січні 1946 р. організовано було Мовознавчу групу; в лютому – Орієнталістичну; в квітні – дві групи: Зоології та Педагогіки і Психології; в липні теж дві групи: Біологічну та Книгознавства; в листопаді – Етнографічну групу.

Разом на кінець 1946 року діяло 12 наукових груп УВАН, які об'єднували 86 дійсних членів УВАН. По деяких групах, як от група Передісторії, історії, літератури, мистецтвознавства – об'єднано було дійсно всіх без винятку науковців цих фахів, що були на еміграції, незалежно від місця їх осідку.

За 1945-1946 рік відбулося 24 конференції: в грудні – 1, в січні – 3, в лютому – 1, в березні – 2, в квітні – 4, в травні – 2, в червні – 1, в липні – 3, у вересні – 3, у листопаді – 4.

За фахами: групи Передісторії – 3, Історії – 2, Літератури – 3, Мовознавства – 4, Орієнталістична – 2, Педагогіки і Психології – 1, Етнографії – 1, Зоології – 3, Біологічна – 2, Математично-Фізична – 1.

На всіх конференціях було зачитано 127 доповідей. По групах вони розкладаються так: група Передісторії – 36, Історії – 18, Літератури – 7, Мовознавства – 23, Мистецтвознавства – 17, Орієнталістична – 5, Зоології – 1, Біологічна – 1.

На Шевченківській Конференції 1946 р. зачитано було 17 доповідей. На зібраннях Авґсбурзького об'єднання дійсних членів – 2 доповіді.

Видано 10 бюлетеней, 2 числа Літопису УВАН, Праці Шевченківської конференції 1946 р. під загальною назвою “Шевченко та його

²⁵ Дорошенко Дмитро (1882 – 1951), видатний український історик та суспільно-політичний діяч, від 1920 р. перебував на еміграції. Професор Українського Вільного Університету (1921 – 1951), очолював Український Науковий Інститут у Берліні (1926 – 1931), Українську Вільну Академію Наук (1945 – 1951).

²⁶ Білецький Леонід (1882 – 1955), літературознавець, від 1923 р. – на еміграції, професор і директор Українського Високого Педагогічного інституту в Празі, професор УВУ, дійсний член НТШ та УВАН, віцепрезидент УВАН (1945 – 1951).

²⁷ Січинський Володимир (1894 – 1962), відомий мистецтвознавець, історіограф, архітект і графік. Від 1942 р. – професор УВУ.

доба” – 5 праць: В. Петрова²⁸, Д. Чижевського²⁹, Л. Рудницького³⁰, В. Лева³¹ і С. Жука³². В серії Українська Історія видано доповідь Б. Крупницького³³ на I Конференції Історичної групи.

При Українській Вільній Академії Наук організовано центральну наукову бібліотеку, яка на 1 січня 1947 р. нараховувала 480 книжок і 300 журналів.

При Українській Вільній Академії Наук існує Товариство по охороні українських пам'яток на чужині з метою реєстрації пам'яток, в тому числі українських могил і збирання документальних, друкованих, фотографічних, меморіальних та річевих українських пам'яток, для чого організовано музей, в якому кількість матеріалів на 1 січня 1947 року досягала понад 14000 одиниць.

Президентом УВАН є проф. Дмитро Дорошенко.

2. Наукове Товариство в Мюнхені

За ініціативою проф. В. Щербаківського³⁴ в кінці 1945 і на початку 1946 року розпочато було організаційні наради представників високих шкіл і окремих спеціально запрошених наукових робітників. На тих нарадах розроблено і затверджено було статут Т-ва та накреслені основні напрямні майбутньої роботи. За статутом товариство складається з секцій, частина з яких мала б свій осередок в

²⁸ Петров Віктор (псевдоніми – В. Бер, В. Домонтович) (1894 – 1969), український літературознавець, археолог і етнограф. По Другій світовій війні перебував на еміграції, професор УВУ, член УВАН і редактор журналу “Арка”. У 1949 р. повернувся в СРСР.

²⁹ Чижевський Дмитро (1894 – 1977), відомий славіст, літературознавець, філософ, суспільно-політичний діяч. Член Української Центральної Ради, з 1921 р. перебував на еміграції. Професор Українського Високого Педагогічного Інституту ім. М. Драгоманова в Празі, УВУ, німецьких університетів, професор-гість Гарвардського університету.

³⁰ В тексті – друкарська помилка, йдеться про Ярослава Рудницького (нар. 1910), відомого славіста і філолога, доцента (з 1940) та професора (з 1943 р.) УВУ та (з 1949 р.) Манітоського університету, одного із засновників УВАН, Президента УВАН у Канаді (1955–1969).

³¹ Лев Василь (1903-1991), відомий мовознавець і історик літератури, професор Львівського університету, УВУ, Українського Католицького університету в Римі. Дійсний член НТШ і УВАН.

³² Жук Сергій (1885–1964), український суспільно-політичний і культурний діяч, мистець та журналіст.

³³ Крупницький Борис (1894–1956), відомий український історик, з 1920 р. – на еміграції. Науковий співробітник і професор Українського Наукового Інституту в Берліні, доцент (від 1932 р.) і професор (з 1941 р.) УВУ, дійсний член УВАН і НТШ.

³⁴ Щербаківський Вадим (1876–1957), відомий український мистецтвознавець, історик культури та археолог. З 1922 р. перебував на еміграції. Доцент та професор УВУ (1922–1957), декан філософського факультету (1930–1931, 1938–1943), професор Українського Високого Педагогічного Інституту ім. М. Драгоманова в Празі, один із фундаторів Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі, дійсний член УВАН і НТШ, член Українського Наукового Інституту у Берліні.

Мюнхені, а частина в Регенсбурзі. В 1946 році було організовано 6 секцій: в Мюнхені – гуманітарну, методичну, природничу, в Регенсбурзі – агро-лісову, технічну і права та суспільних наук. Фактично переводилася праця лише в гуманітарній секції, Природнича мала три засідання; Методична, крім організаційних зборів та накреслення плану праці, не відбула ні одного наукового засідання.

Гуманітарна секція відбувала регулярно що-вівтірка засідання з науковими доповідями на теми з історії, літератури, світоглядів тощо.

З кінця 1946 року започатковано було нові форми праці Наукового Т-ва, яке разом з академічним Сеньоратом ім. Митрополита А. Шептицького організувало що-п'ятниці так звані “Академічні вечори” з науковими доповідями з циклів філософсько-світоглядного, історично-суспільного та літературно-мистецького.

Головою Наукового Т-ва в Мюнхені є проф. д-р Вадим Щербаківський. Предсідником Академічних Вечорів проф. д-р Іван Мірчук³⁵.

3. Науковий Сектор Українського Технічно-Господарського Інституту

Про перші заходи УТГІ ще р.1945 в справі організації науки див. у вступній статті. В 1946 р. організаційна ініціатива УТГІ виявилася в організації разом з Українським Вільним Університетом Українського Наукового Товариства в Мюнхені.

Коли навколо УТГІ в Регенсбурзі створився більший професорський осередок, наукова чинність УТГІ виявилася в низці доповідей. Ще в серпні і вересні 1945 року прочитано було 7 наукових доповідей з галузі народнього господарства, суспільствознавства, біології, медицини.

Пізніше відбувалися Наукові Конференції УТГІ. У травні 1946 р. було зачитано 14 доповідей: на пленарному засіданні – 3, на економічній секції – 3, на ветеринарно-зоотехнічній – 3, на фізично-математичній – 5.

Нарешті, 3 листопада 1946 року створено Науковий Сектор УТГІ. За листопад і грудень 1946 р. зачитано було 5 наукових доповідей. Крім того, підготовлено матеріали для “Наукових Записок УТГІ” – сім наукових статей та інший матеріал. Головою Наукового Сектору УТГІ є проф. Борис Іваницький.

4. Український Вільний Університет

Крім організаційної праці над створенням Наукового Товариства в Мюнхені, УВУ підготував матеріали до чергових томів

³⁵ Мірчук Іван (1891–1961), відомий історик української культури, філософ, перебував на еміграції з 1919 р. Доцент (з 1921 р.) та професор (з 1926 р.), з 1946 – ректор УВУ, професор (з 1926) та директор (1930-1945) Українського Наукового Інституту в Берліні, дійсний член УВАН і НТШ.

“Наукового Збірника УВУ”.

Редактором першого наукового збірника УВУ є проф. д-р Я. Рудницький.

5. Український Католицький Академічний Сеньорат ім. Митрополита Андрія Шептицького

З кінця 1946 року взяв участь разом з Науковим Товариством в організації Академічних Вечорів у Мюнхені. Крім того, заходами Апостольського Візитатора і Адміністратора о. Н. Вояковського³⁶ організовано Археографічну комісію для збирання й видавання пам'яток нашої історії та засновано Архів Апостольської Візитатури й Адміністрації з метою зберегти для майбутности історичні джерела.

6. Богословсько-Педагогічна Академія УАПЦ

Заснована в Мюнхені з благословення Св. Синоду УАПЦ 24 серпня 1946 року і розпочала діяльність 18 листопада того ж року. Крім лекційно-авдиторної праці, Академія веде наукову роботу: професори Академії опрацьовують ряд тем з ділянки науково-богословської та церковно-історичної. Періодично відбуваються наукові засідання Богословського факультету з науковими доповідями. За 1946 рік зачитано було 6 доповідей.

Академія видає два органи: 1) Бюлетень Богословсько-Педагогічної Академії і 2) Збірник науково-богословських та церковно-історичних праць. Окремо видано працю проф. П. Ковалева³⁷: Раннє християнство на Україні за свідченням пам'яток X-XIV століть.

Ректором Академії є проф. П. Ковалів.

7. Греко-католицька Духовна Семінарія

Наукова діяльність полягала головним чином у перевиданні викладів кол. професорів греко-католицької Богословської Академії у Львові. Видано друкованим способом 2 книги і гектографічним – 3.

Ректором семінарії є о. д-р Василь Лаба³⁸.

8. Український Суходоловий Інститут

Заснований ще у Варшаві, переніс свою роботу на еміграцію.

³⁶ Вояковський Микола (1899 – 1972), католицький священник, з 1932 р. перебував у Німеччині, у 1945 – 1948 рр. – апостольський візитатор українців-католиків у Німеччині.

³⁷ Ковалів Пантелеймон (1898 – 1973), відомий мовознавець. На еміграції з 1944 р., професор УВУ, професор і ректор Богословської академії УАПЦ в Мюнхені.

³⁸ Лаба Василь (1887 – 1976), католицький священник, духовник УГА (1919 – 1920) і дивізії “Галичина” (1943 – 1945), дійсний член НТШ, професор Богословської Академії у Львові, від 1945 р. перебував на еміграції у Німеччині, з 1950 р. – в Канаді.

За 1945-1946 роки видав дві книги Всеукраїнського збірника та 9 різних видань і відбитків.

9. Український Морський Інститут.

Видав 4 книги “Чорноморського збірника” на 15 різних видань і відбитків.

10. Український Океанічний Інститут.

Видав 2 книги “Океанічного Збірника” та 6 різних видань та відбитків.

Генеральним секретарем трьох останніх установ (під ч.ч. 8-10) є інженер-економіст Лев Биковський³⁹.

З нагоди 6-ої річниці діяльності всіх трьох Інститутів видано брошуру “Шостиліття діяльності Українських Суходолового, Морського та Океанічного Інститутів”.

11. Науково-дослідний Інститут Української Мартирології при Лізі Українських Політв'язнів (НДІУМ).

З серпня 1946 року розпочав свою діяльність НДІУМ. 10 серпня було затверджено Статут і плян діяльності. Завданням НДІУМ є: збирати, переховувати, науково досліджувати та видавати систематичні збірники про жертви українського народу, які він приніс під час визвольної боротьби від найдавніших часів за свої державно-політичні ідеали.

Відомостей про наукові засідання і видання нема.

Директором Інституту є проф. д-р Олександр Оглоблин⁴⁰.

12. Науково-дослідча Катедра Москвознавства.

Видано 4 окремих брошури з перекладними та оригінальними статтями.

13. Група членів Українського Історично-Філологічного Т-ва у Празі

Весною 1945 року вже на новій еміграції група з 11 дійсних

³⁹ Биковський Лев (1885 – 1992), інженер, бібліограф. З 1921 р. перебував на еміграції в Чехословаччині, Польщі, Німеччині й США. Один із промоторів українських інститутів Суходолового, Чорноморського (Морського) і Океанічного. Доцент УТГІ, дійсний член УВАН, УІТ і співробітник “Українського Історика”.

⁴⁰ Оглоблин Олександр (1899 – 1992), відомий історик. Професор Київського університету та інших вищих шкіл в Україні. З 1945 р. перебував на еміграції в Чехословаччині, Німеччині, США. Професор УВУ (з 1944 р.), професор Богословської Академії УАПЦ (з 1946 р.), дійсний член УВАН і НТШ, один із засновників і Президент (1965-1980) та Почесний Президент (з 1980 р.) Українського Історичного Товариства. Президент (1970-1978) та Почесний Президент (з 1987 р.) УВАН, директор відділу делегації УВУ у США.

членів Українського Історично-Філологічного Т-ва у Празі продовжувала перервану військовими подіями наукову роботу. Група відбула 27 засідань, на яких зачитано було доповіді з історії, літературознавства і мовознавства.

14. Авгсбургське об'єднання дійсних членів УВАН (Громада Науковців)

В 1945 році Громада Науковців в Августурзі відбувала щосуботи наукові збори з доповідями своїх членів. Всього зачитано було 5 доповідей. Головою Громади є проф. д-р Левко Чикаленко⁴¹.

З часу організації УВАН наукові збори Громади Науковців перетворилися на конференції Августурзького об'єднання дійсних членів УВАН. В 1946 році відбулося 2 конференції з 3 доповідями. Головою Августурзького об'єднання є проф. д-р Леонід Білецький.

15. Група Науковців у Гайдельберзі

Група складається з 10 дійсних членів і відбула три засідання з науковими доповідями.

Головою групи є проф. д-р Ярослав Рудницький.

16. Група Науковців, об'єднаних коло видавництва "Брама Софії"

Видано два числа науково-літературознавчого збірника.

17. Група Науковців у Ганновері

Видано 1 том Літературно-Наукового збірника.

⁴¹ Чикаленко Лев (1888 – 1965), відомий археолог, суспільно-політичний діяч, член Української Центральної Ради. З 1920 р. перебував на еміграції у Польщі, Чехословаччині, Франції, США. Професор Українського Високого Педагогічного Інституту в Празі, дійсний член НТШ і УВАН, Українського Наукового Інституту у Варшаві.

МОВА І КУЛЬТУРА

ІВАН ДЗЮБА

Національна Академія Наук України
Київ, Україна

ВІДРОДИТИ ГІДНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЛЮДИНИ

Виступ на III Всесвітньому форумі українців 18 серпня 2001 року

Вітаючи вас, делегатів III Всесвітнього форуму українців, я як учасник попередніх двох форумів мимоволі порівнюю тодішню атмосферу з теперішньою. Перший форум, як напевне пам'ятають його учасники, пройшов на величезному піднесенні, був ознаменований загальним ентузіазмом і радісними сподіваннями. Хоч уже й тоді, на другому році незалежності України, в деяких виступах, зокрема і в моєму, лунали тривоги й застороги, які, на жаль, виявилися більш ніж небезпідставними. На Другому форумі відчувалися певна розгубленість і невдоволення, але все-таки переважали надія і віра в конструктивні можливості українства. Нинішній Третій форум відбувається в атмосфері глибоких розчарувань, втоми від невдач, взаємних претензій тутешніх українців до діаспори і навпаки.

Сьогодні станом справ в Україні невдоволені чи не всі, але це різні невдоволення – за своїми підставами та своїм соціальним змістом і політичним спрямуванням. Одна річ – невдоволення людей, які не мають роботи, або одержують за свою працю неадекватну винагороду, або мають мізерну пенсію. Невдоволення українця, який і досі почуватися на своїй Батьківщині як “на нашій, не своїй землі”. Невдоволення людини, яка й попри власне благополуччя хоче бачити своє суспільство кращим і справедливим, а врядування в ній – розумнішим. Але є й зовсім інше невдоволення – невдоволення тих, хто не вмів і не хоче працювати, а претензій має багато, або в кого з інших причин не склалася особиста доля. Таке бувало й буватиме в усякому суспільстві, але у нас це вписується в загальний рахунок до України. Нарешті ж, є і гостре невдоволення тих, хто не хотів і не хоче незалежної України, ненавидів і ненавидить її і злостуватиме проти неї тим більше, чим вона міцнішатиме.

Все це разом узятє створює дуже несприятливе психологічне тло, але його не зігнуєш, тому що воно є екраном переважних суспільних настроїв. Тож треба не абстрагуватися від нього, а адек-